

УДК 81'373.7:159.9.019.4

*Зіновій Філоненко, студент магістратури факультету романо-германської філології  
Дрогобицького державного педагогічного університету  
імені Івана Франка*

## **ФРАЗЕОЛОГІЧНА НОМІНАЦІЯ ЯВИЩ ПСИХІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ І ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ І УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)**

*У статті досліджуються та аналізуються фразеологічні мікросистеми “психічна діяльність людини” та “поведінка людини” в англійській і українській мовах.*

**Ключові слова:** фразеологічна одиниця, психічна діяльність і поведінка людини, семантика.

**П**остановка проблеми та аналіз основних досліджень та публікацій. Англійська і українська мови мають тисячолітню історію. За цей час у них нагромадилася велика кількість виразів, які люди вважали вдалимими, влучними і красномовними. Таким чином з'явився особливий розділ мовлення – фразеологія, що включає сукупність стійких виразів, які мають самостійне значення. Досконале знання мови неможливе без надбання її народу, культури, звичаїв і традицій, що виражено у фразеологічних одиницях (ФО), які є важливим засобом мовленнєвого використання.

Дослідження фразеології з кожним роком стає все більш актуальним та самостійним, і вже принесло істотні результати, значно удосконаливши розуміння цього складного лінгвістичного явища. За останні три десятиріччя фразеологічна наука зробила великий крок уперед. У вітчизняному та зарубіжному мовознавстві з'явилася значна кількість серйозних досліджень, присвячених проблематиці фразеології різних мов, зокрема англійської і української. У численних працях розроблені питання класифікації, структури, семантики, стилістики функціонування англійських та українських ФО.

**Актуальність теми** дослідження визначається, по-перше, потребою подальшого вивчення фразеологічних мікросистем, що пов'язані з людиною в англійській і українській мовах, по-друге, зростаючим зацікавленням вчених-лінгвістів та науковців проблемою глибинних семантичних зв'язків між ФО й національним менталітетом. Також не слід забувати і про те, що фразеологічна лексика завжди становить основний об'єкт дослідження, тому що в ній найбільш чітко виражене життя народу – носія мови. А що стосується фразеологічної номінації явищ, пов'язаних з

психічною діяльністю і поведінкою людини, – це надзвичайно важливе питання в аналізі семантичних особливостей фразеології загалом, яке є ще недостатньо вивченим. Цій проблемі присвятили свої роботи А. Альохіна [3], Є. Арсент'єва [4], Н. Грозан [5], О. Доброгорська [6], Дж. Зайдль [17], О. Кунін [7], Н. Курікалова [8], Дж. Райт [15], Л. Сміт [10] та ін.

**Мета статті** – дати порівняльний аналіз ФО, пов'язаних з психічною діяльністю і поведінкою людини в англійській і українській мовах, для виявлення подібностей та відмінностей в семній організації фразеологічного значення даних одиниць, а також визначити їх основні семантико-тематичні групи та підгрупи.

**Виклад основного матеріалу.** Психічному стану людини як однієї із своєрідних форм відображення об'єктивного світу належить важлива роль у її житті, в оцінній мотивації і регуляції її поведінки [8]. Тому поняття “психічна діяльність людини” та “поведінка людини” переплітаються у визначенні своєї сутності. Ці факти обумовлюють особливу активність процесів мовної номінації в області психічних явищ людини. Фразеологічна номінація вносить свої корективи до мовного поділу даної сфери позамовної дійсності.

Конструктивно-семантичні об'єднання досліджуваних ФО у термінах фразеологічної мікросистеми психічної діяльності людини базуються не тільки на співвідношенні досліджуваних ФО з однією і тією ж ділянкою екстралінгвістичного континууму, але й на спільностях категоріально-граматичних характеристик цих одиниць та їх денотативно-сигніфікативного значення.

Аналіз системного семантико-граматичного об'єднання ФО психічного стану людини виявляє категоріально-граматичний аспект фразеологічної

## ФРАЗЕОЛОГІЧНА НОМІНАЦІЯ ЯВИЩ ПСИХІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ І ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ І УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

номінації досліджуваного типу. На рівні категоріальної семантики у структурі досліджуваних ФО виділяються наступні категоріальні семи: “активна ознака у співвідношенні з часом”, і субкатегоріальні семи: “вплив”, “стан”, “відношення” [8, 8]. Дані ж семи у сполученні з інваріантною одиницею дозволяють виділити ФО психічного впливу, психічного стану і психічного відношення. Особливу увагу заслуговує факт численності ФО психічного впливу, що обумовлено факторами екстралінгвістичного плану.

Наталія Курікалова зазначає, що “в семантиці багатьох ФО характерна імплікація категоріально-граматичних значень аспектуальності (початковості, тривалості, раптовості) і каузативності, обумовлених семантикою дієслова-предиката, у якості якого нерідко виступають дієслова широкої семантики: *get, put, set, take, go, fall, fly, keep, drive* та інші” [8, 9]. Згідно цього наведемо приклади аспектуальної характеристики початковості, що включають у себе чимало ФО з наступними компонентами: “*get*” (*get the needle, get hot under the collar* – бути роздратованим, *skip it*); “*go*” (*go haywire* – збожеволіти, *zdrіti* (від *rado*щів), *go (all) to pieces* – розрушити свою нервову систему); “*take*” (*take heart* – підвестися духом, *набратися мужності, take oneself in hand* – взяти себе в руки) та ін. Застосування ж каузативного значення простежуємо вже у ФО з дієслівними компонентами: “*give*” (*give smb. the creeps* – аж дрозж проймає), “*make*” (*make smb’s blood boil* – розлючувати когось), “*put*” (*put one’s back up* – розгнівити когось), “*keep*” (*keep smb. on tenterhooks* – мучити когось невідомістю) тощо.

Ми можемо виділити такі типові моделі, але залежно від характеру значеннєвих відношень членів імпліцитної фразеологічної синтагми в досліджуваному полі ФО: “суб’єкт – дія – об’єкт” – для ФО психічного відношення і впливу; “суб’єкт – стан” – для ФО психічного стану [8].

Семантичні категорії і ознаки, які діють в досліджуваній фразеологічній мікросистемі “психічна діяльність людини” і характеризують об’єм значення її конститuentів, визначаються відповідно до систематизації основних властивостей об’єктуномінації. До них відносимо: семантичну категорію “головний компонент психічного стану”, яка реалізується в семах: “емоційний компонент”, “пізнавальний компонент”, “вольовий компонент”, згідно яких виділяємо групи ФО, що позначають відповідні стани: емоційний, пізнавальний і стан вольової

сфери людини; семантичну категорію “знакова ознака стану”, утворену семами оцінки: позитивної, негативної, нейтральної, згідно чого виділяємо відповідні групи одиниць, що виражають позитивні, негативні і чуттєво-нейтральні стани; семантичну категорію “міра інтенсивності”, яка реалізується в семах: “висока ступінь інтенсивності” та “відсутність інформації про ступінь інтенсивності”. Деякі другорядні характеристики психічного стану відображені в значенні лише окремих ФО.

Отже, розглянемо семантичні групи ФО із значенням позитивного і негативного емоційних станів. Цікавим фактором є те, що переважають ФО зі значенням негативного емоційного стану, що обумовлено саме орієнтацією емотивної мовно-розумової діяльності людини на негативне явище дійсності.

До складу групи ФО **позитивного емоційного стану** відносимо наступні підгрупи: 1) радість, піднесений настрій, щастя, насага: *be in the seventh heaven* – бути на сьомому небі; *cheerful as a cricket, (as) happy as a lark (a clam)* – веселий, як весняний жайворонок; *in high spirits* – в піднесеному настрої; *keep a good heart* – не занепадати духом; 2) полегшення, заспокоєння: *no news good news* – добра новина, коли новин нема; *you win some, you lose some* – щось виграти, а щось втрачати; 3) задоволення, насолода: *tread (walk) on air* – чутти під собою; 4) захоплення, захват: *carry (sweep, take) one off one’s feet* – зворушити когось; *to cheer the cockles of one’s heart* – мішити, радувати серце.

У групі ФО **негативного емоційного стану** виділяємо такі підгрупи, як: 1) роздратування, обурення, гнів (лють): *fly off the handle* – втратити самовладання; *get up (go off) on one’s ear* – *skip it*; *hit the ceiling* – на стінку лізти; *loose one’s temper* – *skip it*, *роздратуватися*; *make one’s blood boil* – *дратувати, розлючувати когось*; 2) збудження, занепокоєння: *all of a dither (doodah)* – у стані збудження, занепокоєння; *make a scene* – зробити сцену комусь; 3) переляк, страх (жах): *have one’s heart in one’s boots* – душа в п’ятах; *put one’s tail between one’s legs* – перелякатись, підібгати хвіст; 4) загальний негативний емоційний стан, поганий настрій, смуток: *blow off steam* – дати вихід своїм почуттям, випускати пар; *to be in low spirits* – бути в пригніченому настрої; *to be out of frame, to be a cup too low, be at low-water mark* – бути не в своїй тарілці; *to be thrown off (the) balance* – в нестямі; 5) образа, гіркота: *add insult to injury* – скривдити та ще

## ФРАЗЕОЛОГІЧНА НОМІНАЦІЯ ЯВИЩ ПСИХІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ І ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ І УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

й образити; *take a mock of one* – знуцатися з когось; *take a monkey out of smb* – насміхатися з когось; 6) незадоволення, відраза: *give (tell) one a bit (a piece) of one's mind* – відверто висловити своє незадоволення; *raise Cain* здійснити бурю, зчинити галас; 7) горе (розпач): *drown one's sorrow* – утопити горе в вині, залити горе; *to die of grief* – померти з горя.

В семантичній групі ФО психічного стану в пізнавальній діяльності об'єднуємо: ФО зі значенням негативного психічного стану: замішання, розгубленість, зняковілість: *confusion worse confounded* – сам біс ногу зламає; *be taken aback* – розгубитися; ФО зі значенням чуттєво-нейтрального стану: здивування: *to come as a surprise* – стати несподіванкою.

Одиниці зі значенням чуттєво-нейтрального психічного стану входять до складу групи ФО з вольовою діяльністю. В рамках цієї групи ФО виділяють два мікрорівні одиниць: ФО на позначення психічного стану, що характеризується втратою вольового контролю та ФО на позначення психічного стану, що характеризує домінуючий вольовий компонент психіки людини. Кожен мікрорівень описується в плані виявлення як загальних, так і часткових семантичних диференційних ознак.

Крім того, встановлено, що основними типами внутрішньосистемних відношень ФО психічного стану людини є відношення синонімії, антонімії, полісемії, що специфічно проявляються в області фразеологічних зв'язаних значень досліджуваного типу.

Комунікативно-стилістичний аспект ФО психічного стану людини розглядається у плані стилістичних властивостей цих одиниць, особливостей функціонування на синтагматичному рівні. Проте особливу увагу необхідно віднести оцінним значенням цих фразеологізмів. Аналіз ФО психічного стану людини виявляє своєрідність вираження у них компонентів оцінної структури в аспекті реалізації прагматичної категорії оцінки. Адже ці ФО позначають почуттєві форми відображення дійсності, коли суб'єкт виражає особистісні оцінні відношення до значимих для нього об'єктів і подій. В масиві номінативних одиниць мови мотиватори сенсорного типу базуються на стереотипних аксіологічних антиноміях етносвідомості, що передають позитивні й негативні наслідки відчуттів та почуттів людини. Оцінка впливає з того відчуття, яке незалежно від волі й самоконтролю, переживає людина. Тому в досліджуваних групах ФО необхідно виділити безоцінні і ФО з фіксованим типом оцінки (позитивним або негативним).

Наведемо приклади з використанням ФО даних типів у контексті в обох мовах: "If you had only settled down, and married Joe Pouch's widow when he died in North America, she'd have *combed your hair for you*" (Ch. Dickens). "There's something horrible about any man that *goes suddenly gaga over* another man's woman" (R. Chandler). "But suddenly these sounds stopped, there was a scuffle, then loud and terrible screaming. Rag knew what it meant and it *sent a shiver through him*" (E. Seton-Thompson). "The boys led him off to the nearest pub to drown his sorrow in champagne" (K.S. Prichard). "- Брешиш, вражий сину... Ось коли б тільки мені до тебе добратися, я б тобі *показав, де раки зимують*" (П. Мирний). "Терентій сердито сплюнув... Шкода, що немає Бабака. Він би *показав, де козам роги правлять!*" (М. Рудь). "Коли він пригада її заплакану – горем биту, – його серце рветься від болю на часті" (П. Мирний).

Контекстуальне вживання досліджуваних ФО в англійській мові є різноманітне, про що свідчать наступні приклади:

"My fillies are *feeling their oats* this morning", said Mrs. Tarleton. "They've been *kicking up their heels* ever since we heard the news this morning about Ashley and that little cousin of his from Atlanta" (M. Mitchell). Комбінація мовних засобів у даному висловлюванні сприяє творенню виразного словесно-мовного портрету мовця, а також характеризує коло його інтересів.

"... you might guess that till she met him this dumpy, plain woman with her dullness, good sense and want of humour could not have much enjoyed the admiration of men, she enjoyed his heartiness and his noisy jokes, and his high spirits, *stirred her sluggish blood*" (W.S. Maugham). Вклинення компоненту "*sluggish*" у складі ФО "*stir smb.'s blood*" обумовлює появу нового значення згідно відповідної прагматичної інтенції мовця.

"I can tell you I have people in my family operating bull rings all over the continent". "Watch it", said Santa Cruz, "You'll *pop a blood vessel*" (St. Ellin). Субституція компоненту "*burst*" лексемою "*pop*" в ФО "*burst a blood*" за сходженням і суміжністю дозволяє відітнути сторони фразеологічного образу, підсилити його вплив.

"So soon?" She asked, affecting panic. "I don't want you *to get cold feet*. Anyway even if you do, I'll be there to warm them at the last minute" (E. Segal). Використаний прийом подвійної актуалізації в особливій мірі проявляє прагнення мовця до подолання образної недостатності ФО, а також роль індивідуального фактору в

## ФРАЗЕОЛОГІЧНА НОМІНАЦІЯ ЯВИЩ ПСИХІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ І ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ І УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

зображувальному збагаченні висловлювання. У ФО “*get cold feet*” мовець має за мету передати почуття глибокої симпатії до адресата і створити особливу атмосферу спілкування.

“... You must bring Mammy a present. It would *break her heart* if you didn't – and *heart like hers are too valuable to be broken*” (M. Mitchell). Контекстуальне перетворення даної ФО слугує комунікативною інтенцією мовця, що включає вираження оцінки учасника денотативної ситуації.

В процесах позначення поняття психічного стану людини фразеологічними засобами номінації характерні специфічні співвідношення і взаємодія екстралінгвістичних і лінгвістичних факторів фразеологічної номінації.

ФО, що належать до мікросистеми “поведінка людини” є досить чисельними, часто вживаними і типовими для обох мов, хоча відрізняються розвинутою системою значень і засобів вираження. На основі досліджень експериментальної психосемантики [9] й аналізу фразеологічного матеріалу, виділяємо наступні основні групи ФО мікросистеми “поведінка людини” зі значеннями:

**1. Відповідальної, цілеспрямованої, організованої, самостійної поведінки – (позитивної поведінки людини):** *paddle one's own canoe – жити своїм розумом; have a quick (ready) wit (tongue) – не лізти за словом в кишеню; keep one's balance – тримати себе в руках (рамках); to keep one's word – тримати своє слово; have one's brains on ice (to keep one's head) – не втрачати голови; possess one's soul – володіти собою.*

**2. Безвідповідальної, невпевненої і аморальної поведінки людини (негативної поведінки людини):** *idle away (loiter away, squander, trifle away, waste) one's time – байдики бити; fritter away one's time – розтрачувати час на дурниці; turn tail – н'ятами накивати; make a cat's paw of (one), to take the chestnuts out of the fire with a cat's paw – чужими руками жар загрібати; do (one) a bad (an evil, an ill) turn – підкласти комусь свиню; hit a man when he is down – бити лежачого; to lose (waste) one's wind (waste one's breath (words)) – кидати слова на вітер.*

**3. Поведінка людини нейтральної оцінки значення:** *to hold one's tongue – тримати язик за зубами; keep one's tongue between one's teeth – прикусити язик, ні пари з вуст; stand to lose – йти на вірну поразку; risk one's head (life, neck) – ризикувати своїм життям (головою); stake one's all – йти ва-банк.*

Наведемо приклади з використанням ФО

даного типу в контексті в обох мовах: “Of course”, said Miss Hartnell, telling the story afterward, “I managed *to keep my head*. That Politt creature wouldn't have had the least idea of what to do. Got *to keep our heads*”, “I said to her” (A. Christie). “He must waste no more time if he were to see Lady Sannox” (A. Doile). “... While I'm taking a bit think to myself of what's the best thing to put you to – I'll ask you *to keep your tongue within your teeth*” (R. Stevenson). “You know I never hit a man when he's down, ...” he continued quietly” (A. Cronin). “Олена завжди вміла гостро відповісти Михасеві, і йому часто доводилось *прикушувати язика*” (О. Донченко). “Юруш вернувся до батьків, нічого не робив, все спав та *байдики бив*” (І. Нечуй-Левицький). “Я не твого поріддя, Карпе. *Я лежачих не б'ю*” (Г. Тютюнник).

Виявлено, що серед обстежених ФО більшість має негативне оцінне значення. Це “свідчить про те, що до фразеологізмів частіше звертаються для оцінки неадекватної поведінки, ніж для схвалення позитивного” [9, 294].

Існують й інші класифікації поведінки, які пов'язані з такими її фактами, як: зовнішні прояви фізіологічних процесів (поза, міміка, погляди, тремтіння, тощо); окремі рухи й жести (поклін, кивок, стук кулаком тощо); дії; вчинки; зокрема, ідеографічна класифікація ФО на позначення поведінки людини відповідає класифікації, прийнятій у психології (П. Анохін, Н. Грозан).

**Висновки.** Досліджувані фразеологічні мікросистеми “психічна діяльність людини” і “поведінка людини” представляють собою одні з найширших в англійській та українській фразеології, а також характеризуються інтенсивним розвитком і поповненням їх складу новими одиницями. Що ж стосується семантичного об'єднання даних ФО – воно ґрунтується на загальності їх семантики, категоріально-граматичної приналежності і екстралінгвістичного співвідношення.

Проаналізувавши ці фразеологічні мікросистеми у двох мовах, розглянувши природу та специфіку компонентів-складників досліджуваних ФО, слід наголосити, що для них конотативне значення набуває особливої значимості, адже основний об'єкт дослідження, як правило, – це те, що характеризує людину – її риси характеру, зовнішній вигляд, дії, почуття, а отже, і психічна діяльність та поведінка, – складає оцінні категорії і викликає емоційно-оцінне відношення.

Варто наголосити, що в англійській і українській мовах є відповідні еквіваленти утворення ФО, тобто не завжди один і той самий

## ФРАЗЕОЛОГІЧНА НОМІНАЦІЯ ЯВИЩ ПСИХІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ І ПОВЕДІНКИ ЛЮДИНИ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ І УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

фразеологізм буде передаватися у тій чи іншій мові однаковими семами.

В результаті проведеного дослідження встановлено, що розглянуті ФО відрізняються складністю і багатоплановістю їх значеннєвого змісту. Семантика цих одиниць, яка має значні подібності та відмінності в англійській і українській мовах, включає значну кількість значеннєвих компонентів, які відображають різні характеристики психічного стану людини і її поведінки.

Крім того, аналіз даних досліджуваних ФО показав, що національний характер та своєрідність порівнювальних мов підтверджується наявністю в їх фразеологічному складі елементів стародавнього шару основної лексики. Вона характеризується високою частотністю і багатою семантичною структурою, а поповнювалася і збагачувалася ця лексика протягом усієї історії розвитку як в англійській мові, так і в українській переважно на національній основі.

Не менш важливим також був аналіз проблеми структурно-семантичної характеристики фразеологічного складу даних мікросистем в англійській і українській мовах, а оскільки йдеться про розгляд ФО у двомовному словнику, то порівняльна характеристика фразеологічних систем цих двох мов набуває першорядного значення.

1. *Англо-український словник: у 2 т. – Близько 120 000 слів / Упор. М. Балла. – Київ: Освіта, 1996. – Т.1. – 752 с. – Т.2. – 712 с.*

2. *Англо-український фразеологічний словник / Упор. К. Баранцев. – 3-тє вид., стер. – Київ: Т-во “Знання”, КОО, 2006. – 1056 с.*

3. *Алехина А. Идиоматика современного английского языка. – Минск: Высшая школа, 1982. – 279 с.*

4. *Арсентьева Е. Сопоставительный анализ семантических особенностей фразеологических единиц (на материале русского и английского языков). – Москва: Изд-во МГУ, 1998. – 125 с.*

5. *Грозан Н. Фразеологічна мікросистема “Поведінка людини” в українській мові (ідеографічний і аксіологічний аспекти): Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 2003. – 20 с.*

6. *Доброгорська О. English through Idioms: Навч. посіб. – Київ: ДП “Видавничий дім “Персонал”, 2008. – 216 с.*

7. *Кунин А. Английская фразеология: Теоретический курс. – Москва, 1986. – 396 с.*

8. *Куркалова Н. Фразеологическая номинация явлений внутренней жизни человека (на материале современного английского языка): Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. – Киев, 1985. – 24 с.*

9. *Петренко В. Основы психосемантики: Учебное пособие. – Москва: МГУ, 1997. – 400 с.*

10. *Смит Л. Фразеология английского языка. – Москва: Международные отношения, 1998. – 208 с.*

11. *Фразеологічний словник української мови / Упор.: В. Білоноженко та ін.: – Київ: Наукова думка, 1993. – 984 с.*

12. *Шерік А, Савічук В., Старко В. Довідник англійських, німецьких та українських ідіом і виразів: Понад 11 000 ідіом та виразів. – Київ, 2005. – 173 с.*

13. *Cambridge International Dictionary of Idioms. – Cambridge University Press, 2002. – 587 p.*

14. *Chambers Dictionary of Idioms: English-Ukrainian semibilingual. – Київ: Всеуuito, 2002. – 475 с.*

15. *Idioms Organiser: Organised by Metaphor, Topic and Key Word by John Wright / Ed. by Jimmie Hill and Morgan Lewis. – Thompson Heinle, USA, 2002. – 292 p.*

16. *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners. Second Edition. – Macmillan Publishers Limited and Martin Shovel, 2007. – 1748 p.*

17. *Seidl J. Mc Mordie W. Oxford Pocket English Idioms. Oxford University Press, 1993. – 317 p.*

Стаття надійшла до редакції 23.04.2009

2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2 2  
V V 2 V V 2 V V 2 V V 2 V V

“Пізнання і творчість достатньо відчужені одне від одного”.

“Геніальність піднімається до самоутворення, виходить за свої межі і прагне злитися з героїзмом і святістю”.

Назип Хамітов